

ХАРКІВСЬКЕ МЕДИЧНЕ ТОВАРИСТВО – ДОСВІД ІСТОРІЇ

Проф. М. І. Хвисьюк, доц. Б. А. Рогожин

Історія Харківського медичного товариства розпочинається далекого 1861 року. Це був рік великих реформ у Російській імперії, коли кріпацтво з його віковими нормами права, звичаями та етичним змістом відходило у вічність, але ще було присутнє у формі громадського мислення та державного устрою, які поки зберігали елементи віковичних звичаїв. Проте зміни вже відбувалися. Потроху починала розвиватися закріпачена громадська думка.

Описуючи тодішні настрої в суспільстві, наші колеги відзначали, що реформи були, як промінь світла, що висвітлив шлях до розвитку, і перш за все в абсолютної більшості громадян з'явилася потреба обмінюватися думками, поглядами, працювати для загальної користі, на благо всього населення.

У ті часи в багатьох містах почали виникати різноманітні громадські об'єднання, в тому числі й об'єднання працівників медичного фаху.

Перші кроки щодо створення медичного товариства в Харкові були зроблені у 1860 р., коли проф. В. Ф. Грубе – один із найавторитетніших лікарів міста, відомий далеко за його межами, запросив до себе всіх колег, які проживали в той час у місті, і запропонував започаткувати Товариство.

Ця пропозиція була щиро підтримана. Ініціативна група розробила статут, проект якого підписали перші 28 членів-засновників. І вже 23 березня (6 квітня) 1861 р. його було затверджено у відомстві Харківського губернатора, а 27 травня (10 червня) того самого року відбулося перше засідання Харківського медичного товариства.

У перший рік існування Товариства було проведено 4 засідання, заслухано 13 повідомлень. Це певною мірою відповідало першочерговим запитам лікарів щодо наукової роботи та професійної діяльності. Але вже через рік товариство заслухує особливу доповідь свого скарбника – І. К. Зарубіна

щодо потреб незаможного населення міста і губернії у медичній допомозі. Він указував на те, що ці люди не мають змоги отримати хоч яку-небудь лікарняну допомогу. Особливо гостро це спостерігається влітку, коли клініки університету зачинялися «на канікули».

Як приклад існування закладу, котрий відповідає таким потребам населення, була наведена лікарня для амбулаторних хворих у м. Іркутськ. Ця пропозиція настільки відповідала потребам і духу того часу, що, незважаючи на брак коштів та відсутність досвіду з організації такої справи, Товариство вже у червні 1862 р. затвердило статут лікарні у Міністерстві внутрішніх справ, і 12 (26) січня 1863 р. лікарню було відкрито. Приміщення винайняли у старому центрі міста – на Миколаївській площі, за п'ять хвилин від міської управи, майже поряд із палацом Дворянських зборів губернії.

Збір коштів для існування лікарні став сенсом діяльності Товариства у перші роки після її відкриття. Найвагоміший внесок у цю справу робили так звані «шляхетні вистави» та костюмовані бали, які проводили серед заможної частини населення відомі в місті ініціативні громадяни. Підтримали цю діяльність Товариства і чотири міських аптеки – вони надавали хворим за рецептами лікарні Товариства ліки зі значною 50 % знижкою, а на суму до 100 крб віддавали безкоштовно (лікар, який працював у лікарні Товариства, отримував платню 400 крб на рік).

Про обсяги допомоги, яку надавала лікарня, свідчать такі дані: до 1864–1866 рр. відвідувачів було від 4 до 6 тис. осіб на рік, пізніше, у 1867–1869 рр., – до 11-12 тис. на рік.

Слід зазначити, що місцерозташування лікарні позначилося на її діяльності. Так, коли її було переведено (у 1870 р.) на тодішню околицю міста,

*Особняк професора І. Н. Сомова на Максиміліанській вулиці, 1897–1899. Архів сім'ї О. М. Бекетова.
Будівля Харківського медичного товариства — одна з найбільш яскравих споруд у стилі неокласицизму в місті*

кількість відвідувань упала до 4 тис. Із цього приводу ревізійна комісія Товариства самокритично відзначала те, що не тільки хворі стали менше їх відвідувати, а й пани професори почали рідше приходити на прийоми, і відвідувачі марно на них чекали. Чого ж тоді вимагати у наш прагматичний час?

Фінансове забезпечення діяльності Товариства значно покращилося завдяки благодійним пожертвам, що надавалися. Особливо вагомими були внески Дмитра Андрійовича Донець-Захаржевського — колишнього харківського полковника, ім'я якого було присвоєно закладу. Це дозволило забезпечити стабільне існування лікарні та в 1885 році відкрити 6 стаціонарних ліжок для надання акушерської допомоги. За період із 1863 по 1911 рік лікарня Товариства надала допомогу 391,9 тис. амбулаторним та 3 тис. стаціонарних хворих.

Крім надання медичної допомоги, значних зусиль докладало Товариство в царині громадської гігієни та розвитку санітарних знань у суспільстві. Ця діяльність була пов'язана зі співпрацею з керівництвом губернії та міста. Вона сприяла влаштуванню в місті громадського водогону, побудові та розвитку каналізаційної мережі, впорядкуванню торгівлі харчами та благоустрою міських ринків. Актуальним для Харкова було й облаштування низинних територій та осушення болотистих місць, на що Товариство звертало увагу міської влади.

Значний внесок зробило Товариство у сфері громадської просвіти. У протоколах засідань Товариства, у газетах того часу можна знайти висловлювання його членів щодо обов'язків для лікаря, особливо для того лікаря, який працює в царині науки — служити інтересам громадського здоров'я, сприяти розповсюдженню обґрунтованих знань з гігієни. Вони вважали за необхідне виконання лікарем функції радника сім'ї з цих питань, побачивши в такому підході основи профілактики та збереження здоров'я понад сто років тому.

Головними напрямками діяльності Товариства його члени-засновники та їх послідовники вважали ідейні прагнення з розвитку медицини та медичної науки, консультативну медичну діяльність та санітарно-громадські роботи, які мають здійснюватися за власною потребою на благо громади.

Свідомством професійного та громадянського визнання Товариства було надання йому державними органами функцій із атестації кадрів, дослідження та дозволів щодо застосування в клінічній практиці нових методів лікування та пристроїв для надання медичної допомоги. Саме Товариство виконувало експертні функції при розслідуванні конфліктних питань у медичній практиці та вирішувало міру відповідальності лікаря.

Слід зазначити, що згуртованість членів Товариства, їх принципова позиція у питаннях щодо якості надання медичної допомоги та її доступності для всіх нужденних сформували для Товариства

своєрідний громадський капітал, який його члени зуміли перетворити на фінансові успішні проекти.

Першим із них був Пастерівський інститут, відкритий у 1887 р. Поштоухом до цього став трагічний випадок — двох хлопчаків покусала хвора собака, один з них незабаром загинув. Другого хлопчика в супроводі двох лікарів Товариство посилає у Париж до Пастера «на лікування щепленнями». Їх мета допомогти хлопчику та привезти до Харкова сам метод лікування сказу.

Потім Товариство створює дослідну лабораторію, а згодом розпочинає кампанію зі збирання коштів на відкриття Пастерівського інституту. Роз'яснювальна робота щодо перспектив успіху надання медичної допомоги в разі створення такої установи, послідовне відстоювання її завдань, відкритість у фінансових питаннях при спілкуванні з іншими громадськими організаціями та благодійниками дозволили вирішити це складне питання. Крім того, відкрили ще й Притулок для осіб, які звертались по допомогу до Інституту. Так Харків став центром боротьби зі сказом для мешканців тодішнього Півдня Росії.

Проте, крім успіху медичного, був успіх і фінансовий — з 1891 року Інститут став приносити Товариству прибуток.

Пов'язану з Інститутом дослідну лабораторію перетворили в бактеріологічну станцію, де було налагоджено масове виробництво сироватки для лікування дифтерії, туберкульозу, а згодом й інших бактерійних препаратів. Слід зазначити, що ця робота також була прикладом поєднання зусиль медичної громади, благодійної діяльності громадян та місцевої влади.

Значні зусилля прикладало Товариство у напрямі удосконалення професійної освіти медичних працівників. Це відбувалось у першу чергу в напрямі підготовки спеціалістів-бактеріологів. Товариство організувало спеціальні курси для лікарів і студентів, заснувало стипендії для таких учнів.

Успішним проектом із упровадження «сучасних інноваційних технологій», як визначили б його сьогодні, був «Кабінет хімічної та мікроскопічної діагностики», відкритий у 1888 р. Гнучка цінова стратегія, система знижок, бонуси для постійних партнерів — усе це було використано для фінансового успіху нової спеціалізованої діагностичної установи. Згодом «Кабінет» став виконувати не тільки діагностичні функції, у 1911 р. на його базі було фактично створено теоретичний та прикладний навчально-науковий комплекс, з яким пов'язували і фінансові здобутки.

До успіхів Товариства належить і видання його праць. Це приклад ефективного використання всіх його наукових активів. З першого ж року існування Товариства наукові здобутки членів знаходили своє відображення у друкованому слові: додатки до протоколів Товариства і «Праці Харківського Медичного Товариства», їхні випуски зростали: від

20–40 до 300–400 сторінок, від одного до чотирьох випусків на рік.

І знову суспільні потреби медичної громади у фаховому виданні, набутий досвід на тлі високої професійної моралі та ініціативи стали громадським капіталом, який Товариство реалізувало у виданні «Харківського медичного журналу».

Про підтримку наукових досліджень з боку Товариства свідчить заснування ним премій за видатні наукові праці в анатомії, патології, гігієні, антропології. Воно справедливо вважало стимулом для науковців можливість видання їхніх праць. Архіви Товариства свідчать про те, що за його кошти цілком або частково були надруковані праці як молодих, так і відомих на той час дослідників. І ця діяльність також мала, окрім наукового та просвітницького, ще й економічний ефект, про що свідчать звіти Товариства.

Просвітницька діяльність Товариства, активна громадянська позиція, його громадське визнання, професійна управлінська діяльність активних членів Товариства та, безумовно, досягнення високого рівня фінансової незалежності організації пов'язані зі свідчень сучасників із заснуванням Жіночого медичного інституту.

Історія виникнення цього закладу була стрімкою. Харків на початку ХХ ст. в напрямку жіночої освіти відставав від столиць імперії та Києва. Перед жінками, які бажали отримати медичну освіту та стати лікарями, було два шляхи: або як вільні слухачі прослухати курс медичного факультету університету та здати державний іспит, або їхати вчитись за кордон (популярними були університети Швейцарії: в Берні, Лозанні, Цюріху). І перший, і другий варіант вимагали значних коштів та чималих особистих зусиль.

Реформи 1905 р. відкрили шлях підприємницькій діяльності у сфері вищої освіти. Так, у 1908 р. пані Н. І. Невіанд засновує в Харкові приватні вищі жіночі курси. Та благі наміри, а з ними і благі бажання — це найкоротший шлях до скрути для одних та отримання надприбутку для інших. Про це є свідчення у пресі тих часів. У 1910 р. навколо цих курсів починають розгортатися бурхливі події, викликані крахом надій і сподівань, 700 молодих дівчат — отримати освіту і в майбутньому зайняти у житті пристойне місце.

І у травні 1910 р., коли стало зрозумілим, що заняття на курсах припиняють, а гроші підуть по вітру, курсистки звернулися по допомогу до Товариства. Слід зазначити, що це був період зеніту його слави і розквіту можливостей, свідченням чого є величний Палац медицини — нинішній НДІ мікробіології і імунології НАНУ України, проект якого був уже готовий і будівництво мало розпочатися незабаром.

Розглянувши це звернення по допомогу, правління Товариства визначило, що така справа має державне значення, є важливою для населення рідного міста та всієї губернії. Харківське медичне

товариство ухвалює рішення про створення Жіночого медичного інституту. Воно визначило це завдання як таке, що поставлене самим життям!

Формат нашого повідомлення не дозволяє переказати контекст архівних записів, що збереглися, та емоційну реакцію сучасників. Однак навіть сухі цифри свідчать: розпочавши проект в травні — в жовтні того ж року, Товариство вже мало під своєю опікою 1000 курсисток!

Визнаним лідером цього проекту була велика людина — почесний член Харківського медичного товариства, професор Василь Якович Данилевський. Його було обрано директором Інституту 21 липня (4 серпня) 1910 року. Про енергію цієї людини свідчить те, що проект статуту Інституту був прийнятий за два тижні після цих зборів!

Це був повноцінний навчальний заклад: п'ять річних курсів, обсяг занять був таким, як і в програмі медичних факультетів університетів Росії. Матеріали та публікації тих часів говорять про те, що В. Я. Данилевський майстерно використав свій талант організатора, хист фінансиста і авторитет Товариства в цілому. Крім того, він мобілізував клінічні заклади Товариства, його науковий потенціал для створення навчальної бази кафедр Інституту.

Йому доводилося долати і корпоративні перепони. Так, колеги-професори з наглядової ради навчального округу «принципово» вимагали створення ідеальних умов для навчання «бідолашних дівчат», заважаючи укладанню угод щодо навчальних приміщень. Вони ж посприяли тому, що В. Я. Данилевський вже наприкінці 1912 року залишив посаду директора і спрямував свою енергію на створення кафедри улюбленої фізіології.

Однак попри всі труднощі 31 жовтня (14 листопада) 1910 року було розпочато роботу Інституту, а перший випуск — 240 жінок-лікарів відбувся 6 (20) лютого 1914 року. Слід також зазначити, що вже у 1914–1915 навчальному році кошторис доходів Інституту перебільшив його видатки...

В. Я. Данилевський благополучно прожив ще понад чверть століття та від імені Товариства вже за часів влади більшовиків у буремному 1919 р. заснував ще один інститут — Органотерапевтичний, який став останнім заснуванням уже нового Харківського медичного товариства та перекидним містком у нове життя медичної громади.

Наведене дослідження першого півстоліття розвитку Товариства медичної громади Харкова доводить, що професійна громадська активність безумовно пов'язана із загальними суспільними настроями. Бути лідером на громадських засадах важко, але можливо. Це потребує самовідданості та високого професіоналізму. Приклад колег свідчить про те, що медична громада може здобути громадянське та державне визнання, реалізувати вплив на розвиток галузі за умов послідовного принципового фахового ставлення до справи збереження здоров'я всіх верств населення та неухильного виконання норм колегіальної етики.